

Όροι και όρια του



Του **ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΟΛΙΑ**

Ερευνητή ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΤΟ ΤΑΞΪΔΙ, ΓΡΑΦΟΥΝ ΤΑ ΣΎΓΧΡΟΝΑ λεξικά, αποτελεί έμπνευση για μια μορφή έκφρασης, η οποία επισμαίνει τις εξελίξεις, τόσο στο χώρο της πραγματικότητας, όσο και σε εκείνον των φαντασιακών προβολών μιας συγκεκριμένης εποχής. Η περιήγηση, πίσω από τις όψεις της πραγματικότητας που περιγράφει, αντανακλά κάποιες μορφές από την εκάστοτε κυρίαρχη κοσμοαντίληψη.

Θα ορίζαμε συνοπτικά ως περιηγητική γραμματεία το σύνολο των γραπτών κειμένων τα οποία απορρέουν (ή διατείνονται πως απορρέουν) από μια άμεση εμπειρία με το χώρο. Τα κείμενα αυτά δεν υπόκεινται σε τυπολογικούς περιορισμούς. Συνήθως έχουν τη μορφή της ταξιδιωτικής αφήγησης αλλά μπορεί θαυμάσια να έχουν τη μορφή του απομνημονεύματος, της πραγματείας επί ειδικού θέματος, της ανταπόκρισης. Ο περί την Ελλάδα περιηγητισμός απαρτίζεται έτσι από ένα πλούσιο σε ποικιλία και αριθμό σώμα κειμένων. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Γεννάδιος μόνον συγκέντρωσε πάνω από 5.000 τίτλους περιγραφών, ταξιδιωτικών αφηγήσεων και άλλων συναφών κειμένων γεωγραφικού, αρχαιολο-

γικού και δημοσιολογικού χαρακτήρα. Το σώμα της περιηγητικής γραμματείας που αφορά και την Ελλάδα, καλύπτει το διάστημα των έξι τελευταίων αιώνων και περιλαμβάνει κείμενα από τον ετερόκλητο κόσμο που αναζητήσε μια εμπειρία της ελληνικής πραγματικότητας: προσκυνητές για τους Αγίους Τόπους, έμποροι με βαθιά αίσθηση των ισορροπιών, μεθοδικοί στρατιωτικοί, αρχαιοφίλοι και κυνηγοί αρχαιοτήτων, πολιτικοί αναλυτές, δημοσιολόγοι, λογοτέχνες, καλλιτέχνες και διπλωμάτες. Κοντά σε αυτούς ο πολυπρόσωπος και ανήσυχος κόσμος των επαγγελματιών της περιπλάνησης: ναυτικοί, ιεραπόστολοι και τυχοδιώκτες, μυστικοί απεσταλμένοι και φυγάδες, αργόσχολοι και τουρίστες.

Γύρω από το πλούσιο και πολύπλευρο αυτό υλικό, σημειώθηκε μια αξιόλογη στροφή των Ελλήνων αλλά και άλλων Βαλκάνιων μελετητών, στροφή η οποία φάνηκε να παίρνει σημαντικές διαστάσεις. Τα κείμενα αντιμετωπίστηκαν ως μία ανεξάντλητη και

μοναδική σε πλούτο πηγή κάθε λογής πληροφοριών για την ιστορία των λαών του βαλκανικού χώρου, κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας και τα πρώτα χρόνια των ελευθέρων εθνικών βίων στην περιοχή.

Ιστορικοί όλων των κλάδων της γνώσης, άνοιξαν το νέο αυτό κουτί της Πανδώρας και αντλούσαν αδιακρίτως στοιχεία, τα περισσότερα από τα οποία δύσκολα επιβεβαιώνονται βάσει άλλων πηγών. Η τεκμηριωτική ιστορική αξία της περιηγητικής γραμματείας ενισχυόταν, αν δεν επιβαλλόταν, από την ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι οι πάγιες πηγές της ιστοριογραφίας,

στην ελληνική περίπτωση ήταν πενιχρές, ανεπαρκείς ή και ανύπαρκτες.

Όρια και όροι

Εντούτοις η συστηματικότερη αυτή μελέτη των περιηγητικών κειμένων καταδεικνύει καθαρά τα όρια του περιηγητισμού. Από τη μια μεριά φωτίζεται ο ιστορικός χώρος των περιηγητών. Ένας γλαφυρός, εμπειρικός και αφηγηματικός κόσμος, που εξελίσσε-

*Κάτω από την ιστορική
αμφίεση, οι περιηγητι-
κές αφηγήσεις κρύβουν
την οικονομική διά-
σταση του πολιτισμού*

Περιηγητισμού



◀ *Η Αλή Πασιάς στη Λίμνη των Ιωαννίνων από τον Louis Dupre. Η εικόνα τον παράφορο και πρωτόγονο τύραννο που φιλοτέχνησαν γι' αυτόν ο Βύρωνας, ο Rouqueville και άλλοι περιηγητές είναι εκείνη που υπερίσχυσε, μολονότι ο Αλή Πασιάς ήταν μία σύνθετη προσωπικότητα με εκλεπτυσμένο πολιτικό αισθητήριο και διεθνή ακτινοβολία.*

ται στους αργούς ρυθμούς των μετακινήσεων, άμεσος και ανθρώπινος, συνθετιμένος στα μέτρα του προσωπικού λόγου, της παρατήρησης, της αυτοψίας. Η περιηγητική γραμματεία αναδύεται ως μία διαρκής αφήγηση σε διαρκή προσπάθεια νομιμοποίησης. Μία σύνθετη αφήγηση με εσωτερική αλληλουχία, ένα στέρεο πλέγμα αλληλοεξαρτήσεων και εσωτερικών αναφορών, διαρθρωμένο γύρω από διαδοχικές και επανειλημμένες προσεγγίσεις, μια διαστρωμάτωση διαδοχικών ερμηνειών της πραγματικότητας.

Η τεκμηριωτική αξία της περιηγητικής γραμματείας έχει και μίαν άλλη, περισσότερο υπόγεια, λειτουργία. Οι περιηγητές, θεωρούμενοι ως «αυτόπτες μάρτυρες» τόσο από τους συγχρόνους τους όσο και από τους μεταγενεστέρους, χρεώνονται σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση και, ιδίως, για την παγίωση ορισμένων κοινών τόπων και άλλων καταφάσεων οι οποίες παραμένουν βαθιά ριζωμένες στις συνειδή-

σεις. Αυτό ακριβώς αποτελεί μία από τις σκοτεινότερες και παλαιότερες εμπλοκές του περιηγητισμού στην ιστοριογραφική διαδικασία.

Η σύγχρονη αφήγηση της ιστορίας προσκρούει στην υποκειμενικότητα των περιηγητών, στην επαναλαμβανόμενη, κοινοτοπία των παρατηρήσεών τους, ενώ η προσεκτικότερη μελέτη τους φέρνει στο φως επαναλήψεις, πλήθος δανείων και συνταγών, άγνοιες, εσφαλμένες εκτιμήσεις και προκαταλήψεις, που αλλοιώνουν συχνά την εικόνα του παρελθόντος. Επιπλέον, το πεδίο της ιστορίας έχει μεγάλες κλίμακες και μακρές διάρκειες ενώ η περιηγητική παρατήρηση είναι εξαρτημένη από το συγκεκριμένο χρόνο και τον περιορισμένο χώρο στους οποίους αναφέρεται. Το ζήτημα των διαφορετικών μεγεθών που υπεισέρχεται εδώ είναι μείζον και επιβάλλει το χειρισμό των περιηγητικών μαρτυριών σε διαχρονικά σύνολα. Η προϋπόθεση αυτή αποτελεί βασικό όρο ώστε ο περιηγητισμός να αποδεσμευτεί από την

εξυπηρέτηση της ιστοριογραφίας, και να αποτελέσει ίδιο ερευνητικό πεδίο. Οι παρατηρήσεις αυτές δεν μειώνουν διόλου την αξία των περιηγητικών κειμένων. Αντιθέτως μια απαλλαγή του περιηγητισμού από το ρόλο του τεκμηρίου, θα άφηνε το πεδίο ανοιχτό για την ορθή και κριτική αξιολόγηση του είδους. Αυτός είναι ένας απαραίτητος όρος ώστε να πάψουμε να αναζητούμε στις προσεγγίσεις των περιηγητών αποκλειστικά την εικόνα του παρελθόντος. Οι περιηγητικές αφηγήσεις καθρεφτίζουν τελικά έναν φανταστικό χώρο, έναν χώρο προβολών και συγκριτισμού, ο οποίος υπόκειται σε δικούς του, διαφορετικούς κώδικες.

Η διαπίστωση αυτή δεν μειώνει την αξία της αυτοψίας. Στις εμπειρικές προσεγγίσεις των περιηγητών μπορεί να αναζητηθεί το παρελθόν της επιστημονικής σκέψης και ιδιαίτερα οι απαρχές των περισσότερων επιστημών της παρατήρησης, όπως της γεωγραφίας, της φυσικής ιστορίας, της εθνολογίας, της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας, καθώς και της μετάβασης λογικών ζητήσεων προς θετικότερες κατευθύνσεις, όπως η γεωγραφία και η αρχαιολογία. Πράγματι, στη δεξαμενή της εμπειρικής γνώσης, την οποία σταδιακά διαμόρφωσαν οι επί τόπου αυτοψίες, σε αυτήν την προεπιστημονική διάθεση, βρίσκουν τις ρίζες τους οι κριτικές συστηματοποιήσεις που έθεσαν τις βάσεις των κοινωνικών επιστημών.

Φορείς επικοινωνίας και ανταλλαγής

Οι περιηγητές τέλος, και εδώ ίσως έγκειται η σημαντικότερη συνδρομή του είδους, είναι οι παλαιότεροι εκπρόσωποι και φορείς της επικοινωνίας και της ανταλλαγής. Φορείς και πρέσβεις του πολιτισμού και των αξιών του σε ξένα μέρη, και ταυτόχρονα φορείς πληροφόρησης των συγχρόνων τους για τις διαφορετικές εξελίξεις του πολιτισμού. Ανήκουν τόσο στον χώρο από τον οποίο προέρχονται, όσο και στους χώρους τους οποίους επιχειρήσαν να κατανοήσουν. Οι ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα συνέδεσαν, άλλος λίγο κι άλλος πολύ, την τύχη και το όνομά τους με τον ελληνικό χώρο. Άλλοι έζησαν εδώ λίγες από τις πλέον καθοριστικές στιγμές της ζωής τους, άλλοι ξόδεψαν εδώ πολύτιμα χρόνια, ενώ άλλοι δεν μπόρεσαν να επιστρέψουν ποτέ.

Σε μια εποχή σαν τη σημερινή, όπου αρκετά σημεία δείχνουν πως αλλάζουν πλέον πολλά στις εθνικές ιστορικές προσεγγίσεις, οι παλαιοί αυτοί οικείοι της ανταλλαγής, μοιάζουν να αποκτούν μια νέα επικαιρότητα. Οι περιηγητές μπορεί να αποτελέσουν έτσι μία από τις πηγές μίας άλλης ιστορίας, καθώς είναι οι γέφυρες που συνδέουν τους πολιτισμούς μεταξύ τους. Τα κείμενά τους συγκροτούν ένα πυκνό δίκτυο αμοιβαίων εξαρτήσεων και ανταποκρίσεων, μέσα στο οποίο κρίνονται και αντιπαραβάλλονται τα όσα κομίζουν οι περιηγητές, τα όσα αναζητούν και τα όσα συναντούν. Το μοναδικό αυτό πλέγμα πολιτισμικών διηθήσεων λειτουργεί τελικά πέραν των τοπικών ή και των εθνικών συνθηκών και αποτελεί το παρελθόν μιας οικουμενικότητας, οι διαστάσεις της οποίας, ίσως χρειασθεί σύντομα να προσδιοριστούν.